Тамара Торчинська

ОНОМАСТИЧНИЙ МАТЕРІАЛ У ЗМІСТІ ПОЧАТКОВОЇ МОВНОЇ ОСВІТИ

Розвиток творчого мислення, пізнавальної потреби, інтересу до пошуку шляхів пізнання, допитливості, уміння аналізувати, узагальнювати, виділяти головне, самостійно робити висновки, спостерігати, порівнювати, чітко передавати свої думки в усній і письмовій формі покладені в основу розвитку пізнавальної активності, яка сприяє формуванню у молодших школярів загальнопізнавальних інтересів взагалі. Суттєве значення у цьому спрямуванні має зміст навчального матеріалу, якому в останні роки приділяється велика увага. Висока ідейність, науковість, доступність, зрозумілість, єдність раціонального і емоційного, досконалість методичного апарату – це вимоги Міністерства освіти і науки України до кожного підручника для нової структури початкової школи. Зберігаючи наступність із дошкільним періодом дитинства, початкова школа забезпечує подальше становлення особистості дитини, її інтелектуальний, соціальний, фізичний розвиток. Пріоритетними у початкових класах є виховні, загальнонавчальні і розвивальні функції [4; 5].

У молодших школярів формується розгорнута навчальна діяльність (уміння вчитися) шляхом оволодіння організаційними, логіко-мовленнєвими, пізнавальними і контрольно-оцінними уміннями й навичками, виробляється особистий досвід культури поведінки в соціальному та природному оточенні, співпраці у різних видах діяльності. Освітніми результатами цього етапу школи є повноцінні читацькі, мовленнєві уміння і навички, узагальнені знання про реальний світ у його зв’язках і залежностях, розвинені сенсорні уміння, мислення, уява, пам’ять, здатність до творчого самовираження, особистісно-ціннісного ставлення до праці, мистецтва, здоров’я, уміння виконувати творчі завдання.

Успішність навчання учнів значною мірою визначається рівнем оволодіння ними загальнонавчальними вміннями і навичками, до складу яких входять: *організаційні* – опанування школярами раціональними способами організації свого навчання; *загальнопізнавальні* – уміння спостерігати, розмірковувати, запам’ятовувати, відтворювати матеріал; *загальномовленнєві*

– основні елементи культури слухання і мовлення; *контрольно-оцінні* – засвоєння учнями способів перевірки та самоперевірки, оцінювання одержаних результатів. Згадані види загальнонавчальних умінь і навичок функціонують у системі міжпредметних зв'язків і формуються безперервно протягом усього періоду початкового навчання на змісті матеріалу, закладеного у підручниках для початкової ланки освіти.

Зміст досліджуваного нами предмета передусім зумовлений багатогранними, важливими завданнями, які держава ставить на сучасному етапі перед середньою загальноосвітньою школою: вироблення в учнів мотивації вивчення рідної мови; формування комунікативних умінь; гармонійний розвиток усіх видів мовленнєвої діяльності – слухання, говоріння, читання і письма; ознайомлення з найважливішими функціональними складовими мовної системи за принципом «від загального до часткового»; загальний розвиток особистості – інтелектуальний, моральний, вольовий.

Безпосередньо зміст навчання складають фонетичні, графічні, морфологічні, синтаксичні, словотвірні, лексикологічні, орфографічні та пунктуаційні знання. Поряд із теоретичними відомостями, у навчальний зміст входять уміння і навички, зафіксовані у вигляді запитань та відповідей, які вимагають від учнів пізнавальної діяльності: репродуктивної, творчої, логічного спрямування і т.п. Для вивчення в початкових класах відібрані знання, які є базовими для свідомого оволодіння мовою та формування графічних і орфографічних навичок. Із розділів фонетики і графіки учні засвоюють знання, які допомагають правильно уявляти звуковий склад слова, свідомо співвідносити його звукову і графічну форми, писати слова, керуючись принципом відповідності між звуками та буквами. Для свідомого володіння словом у зміст навчання відібрані: знання з розділу морфології (вивчення частин мови), знання про речення (синтаксичні), знання про будову слова.

Перераховані види знань засвоюються на різних рівнях у взаємозв'язку: у 1 класі – на основі провідних знань фонетики і графіки школярі оволодівають процесом читання і письма; у 2 класі – на основі провідних словотвірних і синтаксичних знань формуються орфографічні навички, розвивається свідоме ставлення до лексичного значення слова, його використання в мові; у 3-4 класах – на основі попередньо здобутих знань удосконалюються орфографічні, морфологічні, синтаксичні знання.

Робота над розвитком усного і писемного зв'язного мовлення планомірно проводиться протягом усіх років навчання у взаємозв'язку з вивченням граматичного та орфографічного матеріалу.

Проведений аналіз вправ за змістом навчання і характером розумових операцій свідчить про достатній рівень різного виду знань для формування спеціальних умінь, які сприяють свідомому виконанню навчальних дій на основі одержаних знань і навичок, здобутих школярами у процесі навчання на матеріалі уроків української мови. Шляхом виконання зазначеної кількості вправ молодші школярі мають можливість озброїтися знаннями про звуковий склад рідної мови; способи словозміни та словотвору, особливості словосполучення та речення; морфемну будову та лексико-семантичні групи слів; принципи українського правопису та пунктуації.

У кінцевому результаті вивчення української мови за лінійно-концентричним принципом програми мусить принести позитивні результати для розвитку дитини як особистості, а також для озброєння кожного учня уміннями граматично правильно, стилістично чітко, змістовно, інтонаційно, виразно виражати свої думки в усній формі й орфографічно правильно передавати їх на письмі. Міцні знання мовного матеріалу сприяють ефективному розвитку пізнавальної активності та пізнавальної діяльності молодших школярів.

Поданий у підручниках зміст матеріалу дозволяє спрямувати навчальний процес на вирішення основного завдання конкретно виучуваного предмета – розвиток зв'язного мовлення, яке є фундаментальною основою розвитку пізнавальної активності учнів 1-4 класів.

Потрібно відзначити, що у підручниках «Рідна мова» видання початку XXI ст. на основі 70 відсотків від загальної кількості вправ можна організувати з дітьми роботу по вивченню ономастичного матеріалу, але йому чомусь не приділяється належна увага. Аналіз основного змісту навчання, закладеного у діючих підручниках «Рідна мова» для 2-4 класів, та методичного апарату вправ щодо розвитку навчально-пізнавальної активності у роботі над ономастичною лексикою доводить, що цінність такого матеріалу вчителями не помічається з двох причин: автори не виділяють завдань, які активізують навчально-пізнавальну діяльність молодших школярів на основі ономастичної лексики, яка є у змісті вправ; за навчальними програмами у ВНЗ (на факультетах підготовки учителів початкових класів) зовсім не відводиться годин на вивчення ономастики ні в

курсі сучасної української мови, ні в курсі методики викладання української мови в 1-4 класах.

Проблема ж використання ономастики у початковій школі є особливо актуальною саме в сучасних умовах розвитку суспільства, оскільки ефективне її розв'язання є одним із шляхів формування духовності і національної свідомості українського народу.

З першого року навчання ономастичний матеріал може допомогти учням збагнути значення власного імені, прізвища, познайомитися з історією рідного міста, села, ріками, озерами; прізвищами відомих письменників, поетів, художників свого краю. Однак потрібно, щоб ономастичні відомості, які відбираються до системи уроків як зміст навчання для вивчення конкретної теми, мали не уривчастий, розрізнений характер, а були впорядкованими в певну, логічно побудовану, завершену сукупність знань. Багатство змістових компонентів ономастичної роботи визначає різноманітність методів і прийомів її здійснення. Цей матеріал добре вписується у всі етапи уроку української мови, такі як: актуалізація знань учнів; формування на основі здобутих раніше знань нових понять і уявлень; закріплення і систематизація вивченого матеріалу; перевірка міцності усвідомлення знань.

Форми роботи у процесі виучуваного ономастичного матеріалу повинні переважати парні, групові, колективні на базі диференційованої групової.

Прийоми роботи, які забезпечують ефективне засвоєння програмового матеріалу на змісті ономастикону, можуть бути різноманітні: усні та письмові вправи, різні види диктантів, вибіркове списування, класифікація назв; перенесення знань, здобутих самостійним шляхом, у нові умови; написання творів за початком чи кінцем; перекази із творчим доробком; аналіз текстів з метою знаходження потрібної групи ономастичного матеріалу, який є змістом для виучуваної теми, тощо.

Про власні назви діти дістають уявлення ще у дошкільному віці, запам'ятовуючи імена свої рідних, певні географічні назви (наприклад, місце свого народження), клички домашніх тварин тощо. У перші дні свого перебування у школі учень дізнається, що одне й те ж ім'я може звучати по-різному: *Юру* можна назвати *Гошею*, *Георгієм*, *Жорою*; *Катю – Катрусею*, *Катеринкою; Світлану – Світланочкою*, *Світланкою*, *Світлинкою*; *Григорія – Грицем*, *Григорем*, *Грицьком* і т. д.

На прикладах власних імен першокласники можуть як вивчати, так і закріплювати, удосконалювати знання про звуки, букви, склади, слова, одночасно пропедевтично здобуваючи елементарні відомості про словотворення.

Власні імена, клички тварин, назви рослин тощо є чудовим матеріалом для розвивального навчання грамоти. Учні добре запам'ятовують ці групи лексики, самостійно доповнюють їх, відшуковують зайве слово серед аналізованих, закріплюють їхній правопис.

Практикою шкільного навчання доведено, що цілеспрямоване використання ономастичного матеріалу на уроці сприяє не лише міцному засвоєнню знань, а й формуванню пізнавального інтересу до виучуваного матеріалу, розвитку пізнавальної активності учнів.

Діти з цікавістю дізнаються про походження слів, про те, що вони означають; цікавий матеріал викликає бажання його запам'ятати, а те, що аналізується з бажанням і без примусу, само по собі зберігається у пам'яті школярів надовго. Так, учні перших класів чітко знали походження не лише свого імені, а й імен батька, матері, дідусів, бабусь, а також своїх друзів. І коли потрібно було наводити приклади слів на виучувану букву, то неодмінно учнями згадувалися імена або назви країн, звідки вони до нас «завітали».

Наприклад, на запитання учителя (у процесі вивчення звукосполучення [*йе*], що позначається на письмі буквою **є**): *«Які ви знаєте імена, що починаються на [йе]?»*,– діти наводили приклади: *Євген, Євгенія, Євдоким, Єгор,* аналізували їхній звуко-буквений склад, а потім від учителя дізнавалися, що ці імена «запозичені» нами із Греції, що кожне з них у перекладі означає: **Євген** – «благородний, доброго роду, доброї породи», варіанти: *Євгенко, Женя*; **Євгенія** – «запашна олія, що зроблена із гвоздик чи васильків», варіанти: *Євгенка, Женя*; **Євдоким** – «прославлений, оточений повагою» тощо.

Кожна дитина мала бажання зберегти в пам'яті інформацію про аналізоване ім'я, бо воно було або чиїмсь власним, або його хтось мав у родині, серед друзів, знайомих. На наступних уроках учні чекали повідомлення про «свої» імена чи імена своїх рідних. Бажання стимулювало успіх у навчанні грамоти.

Система дидактичного матеріалу, яка використовувалася у період навчання грамоти, засвідчує, що ономастикон досить ефективно впливає на

формування емоційно-вольової сфери першокласників. При цьому потрібно наголосити, що програмовий матеріал не замінювався онімами, а лише як допоміжний зміст допомагав учням зі значним інтересом оволодівати грамотою, глибоко запам'ятовувати виучуване, одночасно пізнаючи світ навколо себе.

У 2-4 класах успішно використовувався ономастичний матеріал при вивченні таких тем, як «Алфавіт», «Правопис слів з великої букви», «Іменник», «Прикметник», «Дієслово» за лінійно-концентричним принципом програми. З цією метою було введено в навчальний процес відповідну систему вправ. Це викликано тим, що власні назви є ілюстративним матеріалом до окремих правил або просто зустрічаються в контексті, а до них в методичному апараті є завдання, які вимагають проведення ономастичних досліджень: з'ясування етимології слова, значення, способу творення власних назв.

Наприклад, у впр. 3 (4 клас) [3] при повторенні вивченого про звуки і букви перед учнями ставляться завдання: записати в алфавітному порядку назви міст і дописати назву свого міста. Записані школярами слова самі по собі для них нічого не значать, про них дитина не завжди чула, в цих містах не була, тому, виконавши завдання, кожен учень лише удосконалить знання про алфавіт, а для себе додаткових знань не здобуде. Інтерес до змісту навчання у дітей у такому разі гальмується. Для його розвитку саме тут в учителя є нагода використати допоміжний матеріал.

Таким чином, детальний аналіз змісту навчання з рідної мови у початковій школі дає можливість зробити висновки, що шкільні підручники пропонують достатню кількість вправ і завдань, які ґрунтуються на ономастичному матеріалі, однак до нього учителеві необхідно мати цілеспрямований допоміжний матеріал, який у поєднанні з основним забезпечить успіх у досягненні мети, яка стоїть перед кожним спеціалістом початкової ланки освіти: сформувати і розвинути пізнавальний інтерес до об'єкту пізнання і до самого процесу навчальної праці, постійно удосконалювати навчально-пізнавальну активність молодших школярів шляхом використання різноманітних форм роботи в навчально-виховному процесі, виявляючи та розвиваючи потенційні можливості учнів 1-4 класів, озброюючи їх знаннями ономастичного матеріалу, призначення якого – глибоко пізнавати слово, а через нього – і світ навколо себе, історію свого роду, рідного краю, історію імен та прізвищ, носії яких прославили своєю самовідданою працею українську землю.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Білецька М.А., Вашуленко М.С. Рідна мова: Підручник для 2 класу. – К.: Освіта, 2002. – 269 с.
2. Вашуленко М.С., Мельничайко О.І. Рідна мова: Підручник для 3 класу. – К.: Освіта, 2003. – 236 с.
3. Вашуленко М.С., Дубовик С.Г., Мельничайко О.І., Скуратівський Л.В. Рідна мова: Підручник для 4 класу. – К.: Освіта, 2004. – 255 с.
4. Програми для середньої загальноосвітньої школи. 1-2 класи. – К.: Початкова школа, 2001. – 296 с.
5. Програми для середньої загальноосвітньої школи. 3-4 класи. – К.: Початкова школа, 2003. – 296 с.